

GONDOLATOK A 21. SZÁZADI KAPITALIZMUSRÓL ÉS A „SZOCIÁLIS ÁLLAMRÓL” THOMAS PIKETTY *A TŐKE A 21. SZÁZADBAN* CÍMŰ KÖNYVÉNEK INSPIRÁCIÓJA ALAPJÁN

Palánkai Tibor

az MTA rendes tagja, professor emeritus

Bevezető gondolatok

Az előadás kísérlet egy társadalom- és gazdaság-szervezési modellt megvitatására, amely képes lenne a globális világgazdaság fejlődésével és válságával kapcsolatos kihívásokra választ és megoldást adni. Gondolkodásomat különösen inspirálta Thomas Piketty *A tőke a 21. században* című nagy hatású könyve. A kérdést Piketty a könyv *A tőke szabályozása („szociális állam”) a 21. században* fejezetben fejti ki. Mint írja: „Ami valóban foglalkoztat, hogy megpróbálják a magam szerény eszközeivel részt venni abban a vitában, amelynek célja annak a legmegfelelőbb intézményi, közpolitikai és társadalomszerveződési működési módnak a kialakítása, amelynek révén igazságos társadalmi rendet hozhatunk létre.” (Piketty, 2015, 43.)

Piketty elemzésében az 1970-es évek fontos trendfordulót jelentenek. Mint megjegyzi az utóbbi negyven-ötven évben „elképesztő változásokat élünk át” (Piketty, 2015, 26.). A könyvben pontosan az 1970-es évektől bekövetkezett változások történelmi és stratégiai értékelése az, amit leginkább hiányolok. Az 1970-es évek környékétől nemcsak a vagyon

és a jövedelmek változása alakulásában történt fordulat, hanem olyan minőségi folyamatok indultak el, amelyek alapvető változásokat hoznak mind a kapitalizmus, de talán nem túlzás, hogy az emberiség egész fejlődése szempontjából.

Sokakkal együtt úgy gondolom, hogy „nagy átalakulásról” (Polányi Károly terminológiája), mégpedig globális átalakulásról (Leszek Balczerowicz, Anthony Giddens, Peter F. Drucker és sokan mások) kell beszélni. Ez a társadalmi-gazdasági formáció valamennyi elemét érinti. Vagyis, a vizsgálatnak ki kell terjednie a techno-struktúrákra, a társadalmi és gazdasági szerkezetek alakulására, a társadalmi viszonyok és az intézmények fejlődésére, azok egymással szemben kialakuló viszonylataira, a hatalmi struktúrákra, valamint az emberre hiedelmeivel, tudásával, kultúrájával, magatartási és erkölcsi normáival együtt.

A 21. század társadalmáról és kapitalizmusáról

1. Információs és kommunikációs forradalom – tudásalapú társadalom • Ma a számítástechnika, az információs és kommunikációs technikák korát éljük. Ez utóbbiak elterjedését és

meghatározóvá válását a gazdasági struktúrákban az elmúlt harminc-negyven évre tehetjük.

Újabban mind több szó esik az ún. *negyedik ipari forradalomról* (a 2016-os davosi fórumnak fő témája volt), amely az információs és kommunikációs forradalom új szakaszát jelenti. A negyedik ipari forradalom az alkalmazás forradalma. Az informatika már nem egyszerű kiszolgálótevékenység, hanem minden iparágra és tevékenységre kiterjed, olyanokra is, mint a mezőgazdaság, ami hagyományosan messze áll az informatikától.

Megnő az innováció sebessége, a vívmányok születésének és terjedésének üteme, ami teljesen új helyzetet teremt termelésben, értékesítésben, vállalatirányításban. A háromdimenziós nyomtatástól a biotechnológián át a nanotechnológiáig, a mesterséges intelligenciától a robotokig új rendszerek és eljárások alakítják át a mindennapi életet. Fontos része a folyamatnak a kibernetikai rendszerek (CPS) elterjedése, például a gépek közötti kommunikáció (*machine-to-machine, M2M*), ami hatalmas megtakarításokat tesz lehetővé. Az új vívmányok és alkalmazások nélkül nincsen versenyképesség sem a nagy vállalatok, sem a kkv-k szférájában.

Az elmúlt évtizedek technikai forradalmának egyik meghatározó jellemzője, hogy szorosan együtt jár és kölcsönhatásban van a tudomány forradalmával. A tudásalapú társadalom a mostani történelmi fordulat alapvető összetevője. A tudásalapú társadalomban a tudomány új forradalmi szerepe érinti a társadalomtudományokat is. A társadalmi és gazdasági folyamatok, különösen az utóbbi évtizedekben oly mértékben váltak bonyolulttá, hogy azok alapos tudományos elemzést igényelnek, s gyakran olyan módszerek alkalmazásával, amelyekre csak a magasan kvalifikált szakértők képesek. Nemcsak a vállalata-

tok irányítása helyeződik tudományos alapokra (tudományos termelés-szervezési és vállalatirányítási módszerek – menedzsment és marketing), hanem a közgazdálkodás és a kormányzás kapcsán is világossá válik: a politika voluntarizmusa, a felelőtlen és félművelt politikusok egy-egy országnak súlyos károkat okozhatnak. A professzionális és demokratikus kormányzás összeegyeztetésének dilemmájára még nem sikerült megoldást találni.

A tudásalapú társadalom a *humán- vagy tudástőke* felértékelődését jelenti. Ez alapvető átalakulást jelent mind a kutatásban, mind az oktatásban. Ma már nem elsősorban információkat kell oktatni, hanem a rendszerek ismeretét, azt, hogyan találjuk meg az információt, illetve, hogy meg tudjuk állapítani, az információ helyes-e?

Mintegy kétszáz év után, nagyjából az 1970-es évek környékére, az ún. *ipari kapitalizmus* véget ért, s az ún. *szolgáltató* vagy *posztindusztriális társadalom* kialakulásának vagyunk tanúi. A posztindusztriális társadalom a mezőgazdaságot marginalizálta (a GDP-ben a mezőgazdaság aránya néhány százalékra csökkent), az ipar a nemzeti kibocsátás mintegy 25–30%-ára redukálódott, miközben a szolgáltatások aránya a GDP 66–75%-ára kúszott. A tudásalapú és szolgáltató társadalmakban megnő az *immateriális vagyon* és *tőkék* jelentősége. A Google tőkéje nem a hardware, hanem a software, a szellemi termék. A vállalatok versenyképessége nem elsősorban a gépi technológiákon, hanem a tudástőkén múlik.

2. A szénhidrogén-alapú gazdaság válsága és vége • Az ipari kapitalizmus különböző szakaszai különféle *energiaforradalmakhoz* kapcsolódtak – gőzgép (szén), robbanómotorok (olaj) vagy elektromosság –, de megmaradtak a szénhidrogén gazdaság keretében.

Az információs forradalomhoz kétségtelenül az elektromos energia képezi az átkötést, de mint másodlagos energiának termelése ez ideig a hagyományos fűtőanyagokra épült.

Az energiaforrásokkal kapcsolatban általában három fő követelményt fogalmazzunk meg. Legyenek olcsók, álljanak bőségesen és biztonságosan rendelkezésre, s legyenek tiszták (ne szennyezzék a környezetet). A szénhidrogének sohasem feleltek meg maradéktalanul ezeknek a követelményeknek, de azokat vagy negligálták, vagy elfogadható kompromisszumokra volt lehetőség. Az atomenergiahoz kezdetben nagy remények fűződtek, de egyik követelményt sem teljesítette.

Az 1970-es évek energiaválsága demonstrálta, hogy a három követelmény teljesítése teljes mértékben lehetetlenné válik, és a kompromisszumos lehetőségek egyre inkább kimerülnek. Véget ért a relatíve olcsó olaj és földgáz korszaka, a globális felmelegedés egyre veszélyesebb méreteket ölt, s az ellátásbiztonsági problémák kiéleződtek. A szénhidrogén-gazdaság mindinkább „eltört”, s leváltása egyre inkább az emberiség túlélésének a kérdéseként merül fel.

Az elektronikai forradalom kezdetben nem váltotta ki új energiaforrások bevonását. Sőt gyakorlatilag további évtizedekre inkább konzerválta a szénhidrogének szerepét az energiafogyasztásban (például a számítástechnika vagy az informatika hatása az olajkitermelés és -felhasználás lehetőségeire és hatékonyságára).

A negyedik ipari forradalom, ha nem is közvetlenül, de új energiaforradalommal járhat együtt. Az energiaforradalom különböző alternatívái (Energy [R]evolution scenarios) kapcsán a „100%-os fenntartható energia” kínálat felé történő átmenetről beszélnek. Az véget vetne a CO₂-kibocsátásnak,

meghaladottá tenné a nukleáris energiát, és gazdaságtalanná tenné az olajkutatásokat a sarkkörüi és mélytengeri régiókban. A szakértők megosztottak, egyesek fantazmagóriáról beszélnek, mások szerint (Greenpeace) a gyors átmenetet a tiszta energiákra elsősorban a nagy energiaügnökségek becsülik alá. Az autópárhuzamban egyre inkább felismerésre válik, hogy a versenyképesség alapvető kérdése az alternatív hajtástechnológiák (elektromos vagy hidrogén) minél szélesebb alkalmazása. A folyamatot a Volkswagen emissziós botránya csak katalizálta.

Az elmúlt több mint száz évben energiaforradalom nem volt. Mégis feltételezhető, van reális esély olyan fordulatra (hidrogéngazdaság és napenergia), ami esetleg a három követelményt (olcsóság, bőség és tisztaság) teljesíti, s ami a 21. század gazdaságát és kapitalizmusát gyökeresen átalakíthatja, s távlati nélkül aligha tudunk bármit is mondani a jövő kapitalizmusáról.

3. Globalizáció, globális és regionális integráció • A globalizáció hosszú és komplex történelmi folyamat. Nem bocsátkozom vitába történelmi ívével kapcsolatosan, vagyis, hogy már a Római Birodalom is globális formáció volt-e, vagy csak Amerika felfedezésétől keltezhető? Ami véleményem szerint új, az a *globális integráció*, s ami a háború utáni évtizedek jelensége. Hangsúlyozni kell, hogy az integráció önmagában sem új jelenség, hiszen a nemzetek integrálódás és a nemzeti államok kialakulása közötti összefüggést aligha lehet tagadni. A globális integrációval az általános globalizációs folyamat új szakaszát jelezzük, bármilyen jelzöt is használunk rá (David Held: „*contemporary globalisation*”). Korunk globalizációja regionális integrációkkal strukturálódik, a globális és regionális integráció egymásra rétegződik, egymással szoros össze-

függésben és kölcsönhatásban van, bizonyos vonatkozásokban egymást ellentételezi.

Magyarország nemzeti termékében – a második világháború után – a külkereskedelem 20% körül volt. Ez az 1970-es évekre 40%-ra emelkedett, igaz, a marxi alapon számított bruttó társadalmi termékben kifejezve. Miután a GDP ennél lényegesen magasabb volt (a szolgáltatásokat mint improduktív tevékenységeket nem vették számba), ez az arány a jelzettől jelentősen kisebb volt. A rendszerváltás a gazdaság teljes nyitásával járt együtt. Kinyílt a gazdaság mind intézményi és gazdaságpolitikai, mind szerkezeti vonatkozásban. A korábbi zárt, bürokratikus és protekcionista intézményi és szabályozási rendszert nyílt integrációs rendszerek váltották fel. A magyar külkereskedelem a GDP-nek mintegy 80%-át teszi ki, több mint 90%-a szabadkereskedelmi keretekben (EU belső piac és szabadkereskedelmi megállapodások), s teljes mértékben kitétt a globális piaci versenyhatásoknak.

4. Az aranypénzrendszer vége, s a monetarizmus uralomra jutása • Az arany demonetizálásával az 1970-es évek pénztörténeti szempontból is fordulópontot, törést képviselnek. Az arany detronizációja, ami gyakorlatilag az 1930-as években kezdődött, éppen az 1970-es évekre fejeződött be, amely időszaktól a globális integráció jelenségét datáljuk. Az arany az 1970-es évektől kikerült a nemzetközi pénzügyi rendszerből, s helyét végérvényesen az állami hitelpénzek foglalták el. Az aranyármechanizmus helyébe a monetarizmus lépett. A monetarizmus az elméleti rendszer mellett intézményi és szabályozási struktúra. Nem más, mint a *spontán aranypiaci mechanizmus helyett az állam szigorú pénzügypolitikája*, a független központi bankkal, a pénzmennyiség szabályozásával, s a pénzpiaci beavatkozással.

Az 1960-as és 1970-es években a monetarizmus megszületését követően „*a korai 1980-as évek rövid monetarista virágkora után, az árstabilitás pénzellenőrzésen keresztüli biztosításának kísérletét feladták. Az inflációs célkövetés az új aranystandard, ami mint »monetáris pillér« nagyrészt még az Európai Központ Bank politikáját is irányítja.*” (*The Economist*, 2007, 86.) A monetarizmus a modern piacgazdaság szerkezetének szerves része, normális működésének alapvető feltétele.

A pénzügyi rendszerben bekövetkezett változások mind a *pénztőke természetét, szerkezetét és gazdasági jelentőségét* egyaránt befolyásolták. Az aranyalaptól elszakadó hitelpénzek világában a pénztőke jellege is megváltozik, immateriális, virtuális válik. A *pénzteremtés* nem kizárólag a központi bank monopóliuma, a folyamatnak a kereskedelmi bankok, befektetési alapok vagy a TNC-ék (*transnational corporations*) egyaránt aktív résztvevői. Ez kibővíti a fiktív pénztőkék teremtését (derivatívák), s amint a legutóbbi pénzügyi válság bizonyítja, súlyos fenyegetést jelent az egész tőkés rendszer stabilitására. Annak elemzése nélkül nehéz releváns előrejelzést adni akár a gazdasági növekedés vagy az inflációs folyamatok jövőbeli alakulásáról.

Szűkösségi korlátokról

Az ipari társadalmakban többnyire három fő termelési tényezőt különböztettek meg: a földet, a tőkét és a munkaerőt. A közgazdászok legfőbb gondja e „szűkösségi források” hatékony allokációja volt. Az 1970-es évek elején ezeknek az aggodalmaknak a kulminációja vezetett a „növekedés korlátai” elméletéhez (Meadows et al., 1972). A növekedés korlátai eredeti feltételezései nem a várt módon igazolódtak, s az elmúlt évtizedekben sok tekintetben új helyzet állt elő.

1. Az agrártechnológia látványos fejlődése alapján a föld mint termelési tényező szűkösége relativizálódott. A világnépesség jelentős növekedése ellenére is, ami egyre kevésbé valószínű, a jelenlegi ismereteink szerint a világ élelmiszereket való ellátásának hosszabb távon sincsen fizikai akadálya. Az éhezés eddig is ellátási és elosztási probléma volt, s feltehetően az is marad.
2. A megújuló vagy alternatív energiaforrások alapján ez történhet az energia vonatkozásában is. A fizikai törvények ismeretében nem kizárt, hogy az energia akár közel „szabad forrássá” válik, aminek természetesen az egész emberiség fejlődése szempontjából beláthatatlan következményei lennének. A megújuló energia a gazdasági fejlődés egyik alapvető szűköségi korlátját törné át, s teljesen új környezeti helyzetet eredményezne. Marad persze még számos kritikus nyersanyagforrás (lítium stb.), de a technikai fejlődés azt mutatja, hogy ezek helyzete is gyorsan megváltozhat.
3. A tudásalapú társadalom alapján a szűköség kérdése is új összefüggésbe helyeződik. A hagyományos tényezőt jelentő szűköséggel szemben „...nem ez a helyzet, ha a tudásról beszélünk. Az információ és a tudás új termelési tényezők. Korlátlanok, megújíthatók, végtelenül felcserélhetőek és újrahasznosítható források” (Kahane, 2006, 24.). Még határozottabb fogalmazásban: „A tényleges, vezérlő forrás, az abszolúte meghatározó »termelési tényező« ma nem a tőke, se nem a föld és a munkaerő. A tudás az.” (Drucker, 1994, 6.) A tudás korlátlan, de nem áll automatikusan rendelkezésre. Független az oktatás és a szakképzés színvonalának és struktúrájának, s természetesen a gazdagabb országok ilyen szem-

pontból előnyösebb helyzetben vannak.

4. Az aranypénzrendszerek eltűnése következtében a pénztőke tekintetében is jelentős szűköségi korlátok hárultak el. A hitelpénzekkel a központi bank potenciálisan korlátlan pénzkibocsátási lehetőséghez jutott. Ezt egyedül az inflációs veszélyek korlátozzák. A hivatalos kamatlábak a fejlett országokban az elmúlt évtizedben 2–4% körül voltak, olykor alig haladták meg az inflációs rátákat (reálkamatok), sőt az utóbbi években a központi bankok az alapkamat szintjét 0% közelében tartják. Az egyszerű pénztőkével szemben más a helyzet a minőségi pénzügyi szolgáltatásokkal, amelyek általában fejlesztési, technológiai és piacszerzési ismeretekkel és szaktanácsadással kapcsolódnak össze. Az elmúlt évek növekedési válsága egyértelműen bizonyította, hogy a növekedés korlátja nem a pénztőke, hanem a jövedelmező befektetések hiánya volt.

A szűköség tehát új módon merül fel, bár korántsem arról van szó, hogy a kérdést határon kívül lehetne helyezni. Más kérdés, hogy az energia és nyersanyagforrások rendelkezésre állása és az ellátási biztonság jelentőségének mérséklődése békésebb világ ígérését jelenti-e. Egyelőre úgy tűnik, hogy a gazdasági forrásokért folytatott háborúk helyébe a civilizációk külső és belső harca (Samuel P. Huntington) léphet. Az sem garantált, hogy ez a harc kevésbé lesz véres és pusztító hatású.

III. „Szociális (vagy jóléti) állam (vagy piacgazdaság)”

Piketty a „szociális államot” csak felületesen írja le, s maga is elismeri, hogy javaslatai vitathatóak. Az elméleti keretek nem tisztázottak, különösen a „szociális” vagy a „jóléti állam” vonatkozásában, de nem derül ki az sem, mi

a véleménye a Lisszaboni Szerződés elkötelezettségéről a „versenyképes szociális piacgazdaság” modellje iránt.

A jóléti állam keletkezésének hosszú története van. Az 1940-es évektől a jóléti állam a nemzeti és a szovjet szocializmus alternatívájaként fogalmazódik meg. A jóléti állam bizonyos szolgáltatásokat, főként közszolgáltatásokat, a társadalmi jólét bizonyos szintjének biztosítását igyekszik garantálni a társadalom számára. A cél érdekében a nemzeti jövedelem újraelosztására törekszik, s időnként és helyenként ez drasztikus mértékű lehet. A jóléti állam a kapitalizmust nem akarja felszámolni („élhető kapitalizmus”), éppenséggel olyan reformokat hajt végre, amelyekkel kiküszöböli durva torzulásait, s azzal stabilizálja. A jóléti állam gyökerei a keresztény tanításokhoz és a munkásmozgalomhoz egyaránt visszanyúlnak. A jóléti állam mellett különböző politikai irányzatok (szociáldemokrácia, konzervatívok és liberálisok) kötelezték el magukat, ezért a különböző kormányváltások ellenére a legtöbb országban nagyfokú folytonosságát mutatott.

A Lisszaboni Szerződésben az EU a „versenyképes szociális piacgazdaság” mellett tör lándzsát. Az Európa 2020 terv számos szociális célt tűz ki, de ezek nem mindig állnak össze koherens programmá. A célok többnyire ajánlások, és megvalósításuk a tagállamokon múlik.

A szociális piacgazdaság modellje különösen az 1950-es és 1960-as években volt sikeres, s Németországban hozzájárult a „gazdasági csodához”. A modellt más országokban (például Hollandia) is alkalmazták. Az 1970-es évektől a szociális piacgazdaság modellje is válságba került.

A jóléti állam és a szociális piacgazdaság széles területeken fednek át. Egyaránt elkö-

telezik magukat a szociális jogok és védelem, a szociális béke és igazságosság mellett. Sok területen a különbségek közöttük leginkább a hangsúlyokban vannak, mint Csaba László megjegyzi: „a két, gyakran szinonimaként használt kifejezés elemzési-normatív szempontból nemcsak nem fedi egymást, hanem egymás ellentétei” (Csaba, 2014, 97.). A jóléti állam számára a prioritást az állami szabályozás, míg a szociális piacgazdaságnak a piaci mechanizmusok jelentik. Az állam az egyik esetben a piac szabályozására és korrekciójára törekszik, míg a másik esetben a beavatkozás a piac normális működését biztosítja. A szociális piacgazdaság a jólétet az egyén kezdeményezésétől, erőfeszítésétől az egyéni sokszínűség kibontakoztatásától, végső soron teljesítményétől várja, míg a jóléti állam az állami paternalizmust helyezi előtérbe. A szociális partnerség és igazságosság vagy az újraelosztás eltérő hangsúlyt kapnak. A jóléti állam az erőteljesebb jövedelemelosztást a szociális igazságosság nevében képviseli, amelyben a korai munkásmozgalom és marxizmus álláspontja köszön vissza. A tőkejövedelmek kizsákmányolásból származnak, vagyis a progresszív jövedelem-újraelosztás vagy a vagyonok megadóztatása végül is igazságtétel. Az „osztogató-fosztogató” jóléti állam (Liska Tibor terminológiája) ma is nagyrészt ezt az elvet követi. A jóléti állammal és a szociális piacgazdasággal Magyarországon is hatalmas irodalom (Berend T. Iván, Csaba László, Farkas Beáta, Gedeon Péter, Györfly Dóra, Erdős Tibor, Halmai Péter, Kádár Béla, Kornai János, Köllő János, Körösi István, Liska Tibor, Mihályi Péter, Muraközy László, Simonovits András, Surányi-Unger Tivadar, Szabó Katalin, Szamuely László, Szentes Tamás stb.) foglalkozik. Ezek értékelésére nem tudunk kitérni.

Úgy gondolom, fontos lenne tisztázni, mi legyen a „szociális állam” célja. A teljes társadalmi és gazdasági egyenlőségre törekvő szovjet „szocializmus” modelljével kapcsolatos mintegy százéves kísérletek, különösen Kelet-Európában, csúfos kudarcot vallottak. (Észak-Koreában is csak összeomlásának az időpontja kérdéses.) Ellene mentek a társadalom és a gazdaság szerves fejlődésének, s csak véres diktatúrákkal lehetett fenntartani őket. A modell sok millió ember életébe került, s nyomorszámban egyenlősített.

Nem tudunk mit kezdeni az Piketty által preferált „igazságos társadalmi rend” céljával szemben. Nyilván viszonylagos, szubjektív, meghatározhatatlan és nagy valószínűséggel konfrontatív modell lenne. Kérdéses, mennyiben lehetne olyan demokratikus konszenzussal létrehozni, amely egyúttal ne ütközne a versenyző és teljesítményorientált társadalom követelményeivel. Kérdés, mi lenne az elosztás „igazságos” mértéke, s azt hogyan lehetne meghatározni.

Magam a „szociális állam” olyan modelljével értenék egyet, amely a társadalom minden tagja számára a *tisztes jólét elérését*, „*emberléptékű életviszonyok*” kialakítását tűzné célul. Ez természetesen szintén relatív lenne, s nem szakadhatna el a gazdasági fejlettség realitásától. Ezúttal is fennáll s bizonytalanság vesztélye, de olyan normákkal, mint az „alapvető szükségletek” vagy a létminimumra vonatkozó sztenderdek, pontosítani lehetne. Olyan célokat kellene kitűzni, mint az egyéni tehetőségeket kibontakoztató oktatás, betegség esetén társadalombiztosítás alapján a szükséges egészségi ellátáshoz való hozzájutás, a lakhatás vagy a szellemi és fizikai fejlődés lehetőségeinek biztosítása. Ehhez olyan feltételek kötődnének (foglalkoztatás, képzés stb.), amelyek alapján mindezekhez a társadalom

túlnyomó többsége teljesítmény alapján jutna. Ugyanakkor a társadalom meghatározott kisebb (a fejlettséggel csökkenő) része számára ez csak a kohéziós újraelosztás alapján lehetne elérhető. Hangsúlyozni szeretném: határozottan nem értek egyet a garantált minimális jövedelemre vonatkozó ötletekkel.

A kívánatos gazdaság- és társadalomszervezési modell részletes megvitatása és leírása túlmegy a jelenlegi írás keretein. A jelenlegi modellek kétségtelenül válságban vannak, s új „európai szociális modellre” lenne szükség. Különösen sok szó esik a *jóléti állam* válságáról, azt túlméretezettnek, pazarlónak és alacsony hatékonyságúnak tartják. Válsága különösen a globalizáció kihívásaival szemben éleződött ki, s hasonló a helyzet a *szociális piacgazdaság* modelljével is. Egyetértek azokkal a véleményekkel, miszerint a szociális piacgazdaság jobban megfelel a versenyző és teljesítményalapú társadalom és gazdaság követelményeinek. „Ehelyütt elégséges lehet annak ismételt leszögezése, hogy minél erőteljesebben formálta egy-egy időszak vagy döntéshozó szemléletét a munkahelyvédelem, a termelés megőrzése és általában a *jóléti állami mentalitáshoz* köthető – tévesen keynesianusnak vélt – szempontrendszer, annál nagyobb (volt és maradt) a valószínűsége a *rendszerhibák kialakulásának*. És fordítva, mennél következetesebben ragaszkodott egy-egy kormányzat a piacgazdaság szellemében ahhoz, hogy az egyedi érdekeken túlmutató, a közérdeket a versenyhez kötő, szerkezetváltozást serkentő megoldásokkal éljen, annál valószínűbb, hogy fenntartható finanszírozási pályán maradt.” (Csaba, 2014, III.)

Az új társadalom és gazdaságszervezési modell a megreformált és megjavított jóléti állam és szociális piacgazdaság elveire egyaránt építhető. Mint Csaba László megjegy-

zi: „*a szociális piacgazdaság nem egyszer s mindenkorra adott, merev, kiforrott modell. A német gyakorlat és a normatíva szembeállítás, csakúgy, mint más európai szociális modellek reformja arra utal, hogy tere lehet és tere is van lassú, fokozatos átstrukturálásnak, úgy, hogy közben a lényegi vonások megőrzése is lehetséges.*” (Csaba, 2014, 117.) A környezet és a demokrácia válságára tekintettel az „eko-szociális” és „demokratikus” jelzőkkel kiegészített lisszaboni formula szerencsésebb lenne.

IV. Szükség van-e új „felvilágosodásra”?

A felvilágosodás a világhoz való viszonyunkban történelmi fordulópont volt. Képviselői egyrészt összegezni próbálták a világról rendelkezésre álló ismereteinket (enciklopédisták), másrészt igyekeztek azokat az alapvető normákat meghatározni, amelyek egymáshoz való viszonyainkat, társadalmi és politikai intézményeinket, erkölcsi elveinket, értékeinket és magatartásunkat kell hogy irányítsák.

A kérdésre, szükség van-e új felvilágosodásra, a válasz egyértelműen igen. A globalizációról már könyvtárnyi tanulmány született, különböző vonatkozásait sokoldalúan tanulmányozták. Lényegét mégsem értjük pontosan, bizonytalanok vagyunk, hogy mik lennének a helyes teendők, s nem alakult ki még a világlátás és értékrend, amely cselekvésünket helyes irányba orientálná. „*A hatalmas és növekvő irodalom ellenére, bizonyos módon meglepően, a globalizációnak nem csak nincs meggyőző elmélete, de hiányzik az alapvető jellemzőinek szisztematikus elemzése is.*” (Held, 2005, 1.) Talán fogalmazhatunk úgy, hogy korunk globális átalakulásának hiányzik még a saját „felvilágosodása”, amely összegezné a 21. század világának lényegét és a teendőket.

A felvilágosodás nagy eszméi – a szabadság, egyenlőség, testvériség – ma is érvényesek,

de érvényességük mégis sok tekintetben újraértékelést igényel.

A globalizáció és integráció a szabadság eszméjét állítja programjának központjába. A politikai és jogi értelemben elért eredmények, legalábbis a világ fejlettebb részén, lélegzetelállítóak. Ami az elmúlt évtizedekben történt az emberi jogok területén, mint például a nők egyenjogúsága, a másság elismerése, tényleg figyelemre méltó. Gazdasági értelemben a helyzet sokkal ellentmondásosabb. Az integrációs folyamatok nagyrészt piaci liberalizáción alapulnak. A vagyoni- és jövedelemkoncentrációból viszont komoly torzulások származnak. Ilyen körülmények között a szabadság az erősek szabadsága, míg a gyengéknek a szabadság korlátozottsága.

A kapitalizmus visszaéléseivel szemben erőteljes civil társadalmi mozgalom van kialakulóban (fogyasztóvédők, környezetvédők), de a szakszervezetek is keresik a helyüket az új kihívásokkal szemben. A 21. századi kapitalizmus torzulásaival szembeni hatékony fellépés sikere feltételezi a demokrácia jelenlegi válságának megoldását, s új formáinak a megtalálását. *A szabadsághoz a demokráciát is hozzá kell tenni.*

Az *egyenlőség* a felvilágosodás és a francia forradalom egyik meghatározó elve volt. Később a szocialista-kommunista mozgalmak programjaik központjába állították, s a jövő társadalmát ennek az elvnek mentén képzeltek el. A kommunisták számára az egyenlőség már társadalomátalakítási és -építési céllá vált, s ezt megpróbálták a végletekig vinni. A társadalom és gazdaság szerves folyamataiba önkényesen és durván beavatkoztak, amiből a gazdaság és a társadalom leépülése származott. Politikai rendszerét csak durva elnyomással volt képes fenntartani, s szükségszerűen vallott kudarcot.

A tudáslapú társadalom kapcsán véleményünk szerint az egyenlőség kérdését is új módon kell megközelíteni. Manapság az oktatás vagy a munkavállalás kapcsán divattá vált esélyegyenlőségről beszélni. Csak-hogy komoly fenntartások vehetők fel az esélyegyenlőség elvének érvényességével és érvényesíthetőségével is. Továbbra is téves úton járunk. El kellene ismerni, hogy *nem vagyunk egyenlők*, s illúzió erre törekedni. Nyíltan fel kellene vállalni különbségeinket, s a hangsúlyt az esélyteremtésre kellene helyezni. Különbözők fizikai és szellemi képességeink, s tehetségünk. Különbségeink adják a társadalom sokszínűségét, a különbségeinkben hatalmas erőforrások rejlenek. Hibás az esélyegyenlőség leegyszerűsített és egyoldalú értelmezése akkor, amikor a tudáslapú társadalom azt követelné, hogy az oktatási rendszer éppen a különbségeinkre helyezze a hangsúlyt. A tehetséggondozással mindenkinek a saját tehetségét kellene kibontakoztatnia.

A mai oktatási rendszerek és reformok nagy része eltérő irányban keresi a megoldást, különösen akkor, amikor a „reformok” nagy része a költségek minimalizálására koncentrál, holott a kor követelményeinek megfelelő oktatási rendszerek éppen hogy költségesek lennének. Hasonló a helyzet az egészségügy reformjával. Az elmúlt évek fejleményei azt bizonyítják, hogy azok az országok sikeresek, amelyek képesek humántőkájuk fejlesztésére és ésszerű kihasználására. Tény, hogy az esetek csak szociális támogatással tudnak megélni. Ez a társadalomnak potenciálisan kis töredéke, s a hatékony oktatás, képzés, egészség vagy szociálpolitika ezek számát képes minimalizálni. *Az egyenlőségnek nincs értelme esélyteremtés nélkül.*

Hasonló újraértelmezésre lenne szükség a *testvériség* eszméjét illetően. A mai társadalom

ezt *szolidaritással* valósítja meg. Az elmúlt évtizedekben a jóléti rendszerekkel ennek kialakultak a nemzeti intézményi-politikai keretei és pénzügyi forrásai. A szolidaritás a nemzeti államot összetartó fontos elv. Az elmúlt 10–15 év fontos fejleménye, hogy bár korlátozottan, az EU is fölállalja a szolidaritás elvét. Szerződéseiben, programjaiban megjeleníti a szolidaritást és a kohéziót, s ehhez főként az ún. *strukturális alapokon* keresztül már forrásokat is rendel. A konvergencia nélkül a szolidaritás nem építhető szilárd alapokra. Magyarország 1990 után a termelékenység tekintetében látványosan zárkózott fel az EU átlagához (mintegy 40%-ról több mint 70%-ra). Ezzel elértük, sőt meghaladtuk Görögország szintjét. A jólét vonatkozásában a felzárkózás sokkal szerényebb volt. Ez különösen szembeötlő volt a jelenlegi görög válság kapcsán. A 30%-al csökkentett görög nyugdíj Magyarországon álomnak számít. A havi 360 euró körüli magyar és cseh minimálbér alig több mint fele a válság után lecsökkentett görög minimálbérenek (684 euró 2014-ben). A féldoldas konvergencia mellett nehéz elvárni a szolidaritás érzését. A szolidaritás nemcsak morális érték, a gazdasági és társadalmi viszonyokban gyökerezik, azok által meghatározott. Európa jelenlegi „szolidaritási válságát” csak átfogó politikákkal és szisztematikus építkezéssel tudjuk megoldani. A szolidaritás igénye globálisan is egyre inkább fölvetődik.

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség örökérvényű eszmék, a globalizáció időszakában is érvényesek, de másképpen kell őket értelmezni, és értelmüket újra meg kell találni.

Kulcsszavak: *globális átalakulás, integráció, jóléti állam, szociális piacgazdaság, „új felvilágosodás”*

IRODALOM

- Balcerovicz, Leszek (1996): *Socialism, Capitalism, Transformation*. Oxford University Press
- Csaba Iván – Tóth István György (szerk.) (2005): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Tárki. • www.tarki.hu/kiadvany-h/munkatars/joleti/
- Csaba László (2014) *Európai közgazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó • <http://docplayer.hu/5188855-Europai-kozgazdasagtan.html>
- Drucker, Peter F. (1994) *Post-Capitalist Society*. New York: Harper Business
- The Economist (2007): *What Goes Around*. The Economist. 9 June 2007. 86. • <http://www.economist.com/node/9301949>
- Erhard, Ludwig (1957): *Wohlstand für Alle*. Düsseldorf, Econ-Verlag • http://www.ludwig-erhard.de/wp-content/uploads/wohlstand_fuer_aller.pdf
- European Commission (2000): *European Economy. (The EU Economy: 2000 Review*. No. 71) • http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication1716_en.pdf
- European Commission (2003): *Towards a Knowledge-based Europe. The European Union and the Information Society*. Luxembourg: Office for Official

- Publications of the European Communities • <http://tinyurl.com/jczj8zp>
- F. Liska Tibor (2000): A Liska-modell üzenete. *Mozgó Világ*. július • <http://www.liska.hu/fliska/uzenet.htm>
- Held, David – McGrew, Anthony et al. (2004) *Global Transformations*. Cambridge Polity Press
- Kahane, Yehuda (2006) *Technological Changes, the Reversal of Age Pyramids and the Future of Retirement Systems*. *European Papers on the New Welfare*. 4, February Triest–Milan–Geneva: The Risk Institute
- Meadows, Donella – Meadows, Dennis L. – Randers, Jørgen – Behrens III, William W. (1972) *The Limits to Growth*. New York: Universe Books • <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>
- Piketty, Thomas (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Polányi Károly (1997): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Velo, Dario – Velo, Francesco A. (2013): *Social Market Economy and European Monetary Union*. Bern: Peter Lang

